

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ВЧИТЕЛІВ-ПРЕДМЕТНИКІВ

Савченко Т. Л. Психофізіологічні особливості професійного самоздійснення вчителів-предметників. У статті розглянуто основні аспекти професійного самоздійснення вчителів середніх загальноосвітніх закладів. Подано узагальнення експериментальних досліджень, котрі демонструють особливості професійного самоздійснення педагогів різного віку та рівня кваліфікації. В дослідженні визначенні показники рівнів професійного самоздійснення, в тому числі зовнішньо-професійних та внутрішньо-професійних складових, мотивації професійної діяльності, а також рівня самоефективності.

Ключові слова: професійне самоздійснення, професійна діяльність вчителя, зовнішньо-професійний рівень, внутрішньо-професійний рівень, мотивація професійної діяльності, самоефективність.

Савченко Т.Л. Психопсихологические особенности профессионального самоосуществления учителей-предметников. В статье рассмотрены основные аспекты профессионального самоосуществления учителей средних общеобразовательных вузов. Представлены обобщенные результаты экспериментальных исследований, которые демонстрируют особенностей профессионального самоосуществления учителей разного возраста и уровня квалификации. В исследовании определялись показатели профессионального самоосуществления, в том числе внешнепрофессиональных и внутрипрофессиональных составляющих, мотивации профессиональной деятельности, а также уровня самоэффективности.

Ключевые слова: профессиональное самоосуществление, профессиональная деятельность учителей, внешнепрофессиональный уровень, внутрипрофессиональный уровень, мотивация профессиональной деятельности, самоэффективность.

Постановка проблеми. Сучасна освіта весь час зазнає реформування і модернізації. У 2015 році Кабінетом міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна 2020», розпочато реформи Міністерства освіти і науки України з підвищення якості освіти та забезпечення вільного доступу до неї, ефективного використання коштів у системі освіти, а також використання освіти як засобу соціальної інтеграції та інтернаціоналізації української системи вищої освіти [4, с. 1]. Ці реформи в системі освіти, перш за все, здійснюються з метою підвищення якості освітнього процесу і досягнення свідомого саморозвитку людини. Завдяки цьому, в свою чергу, відбувається розкриття потенційних можливостей особистості і відкриваються можливості для досягнення найвищих результатів у своєму особистому житті, професійній діяльності, і самоздійсненні в цілому.

Вихідні передумови. Педагоги, як і учні, являють собою дві невід'ємні складові освітнього процесу. І, при цьому, професійне самоздійснення вчителів, відіграє вирішальну роль, як у самому процесі навчання і якості отримуваних учнями знань, так і стосовно отриманні ними самими задоволення від своєї праці і досягнення самоздійснення безпосередньо.

Ці тенденції знаходять своє втілення в гуманізації педагогічної науки і процесу освіти, як поєднання процесів виховання, навчання і розвитку. Саме зсув акцентів у бік розвитку особистості набуває нині найбільшої актуальності.

У цьому контексті, професійна діяльність вчителів-предметників середніх загальноосвітніх шкільних закладів, набуває особливого, глибинного значення, тому що саме вони займаються безпосередньою передачею знань і здобутків попередників сучасній молоді, а в їх обличчі, наступним поколінням.

Розглядаючи самоздійснення вчителів неможливо проігнорувати фактор взаємодії “вчитель – учень (учні)”, який передбачає фронтальне спілкування вчителя з учнем і класом в цілому. Таке спілкування потребує від вчителя використання різноманітних психологічних засобів, спираючись на особистісні ресурси.

Таким чином, розвиток та реалізація вчителя вимагає від особистості певних психофізіологічних ресурсів, потенційних можливостей, професійних знань, навичок для вирішення проблем та швидкого прийняття рішень в різних ситуаціях. Гармонійне поєднання всіх вище перелічених складових і призводять урешті решт до успішної реалізації вчителем своїх професійних планів і цілей, а також особистісного зростання у професійній діяльності, що і визначається як самоздійснення.

Визначення загальних чинників професійного самоздійснення та з'ясування системи психологічних заходів, корті можуть бути спрямовані на свідомий саморозвиток особистості, допоможуть розкривати потенційні можливості і досягати вищих результатів, при професійному самоздійсненні, зокрема.

Теоретичні узагальнення на базі дослідження. Перш за все професійне самоздійснення було поділено нами на зовнішньо-професійне і внутрішньо-професійне. Також нами було використано Самоактуалізаційний тест Е. Шострома (САТ), котрий вимірює самоактуалізацію за двома базовими і низкою додаткових шкал. Базовими є шкали «компетентність в часі» та «підтримка» [5].

Нами досліджувались кореляційні зв'язки між шкалами Самоактуалізаційного тесту і ознаками зовнішньо-професійного самоздійснення, такі як: «досягнення поставлених професійних цілей»; «визнання досягнень фахівця професійним співтовариством»; «використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями»; «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії»; «вияв високого рівня творчості у професійній діяльності» (таблиця 1).

Найбільш інформативними з них виявились «досягнення поставлених професійних цілей» і «визнання досягнень фахівця професійним співтовариством». «Визнання досягнень фахівця професійним співтовариством» на пряму корелює з такими показниками шкал САТ як, «компетентність в часі», «підтримка», «самоповага», «ціннісні орієнтації», «самоприйняття» з достовірністю $p \leq 0,01$ і «ціннісні орієнтації», «спонтанність», «прийняття агресії», «контактність» з достовірністю $p \leq 0,05$. «Досягнення поставлених професійних цілей» на пряму корелює з такими показниками Шкали САТ, як «підтримка», «самоповага», «самоприйняття» і «контактність», достовірність $p \leq 0,05$. «Вияв високого рівня творчості у професійній діяльності» на пряму корелює з показником «самоповага» з достовірністю $p \leq 0,01$. Такі ознаки зовнішньо професійного самоздійснення як «використання професійного досвіду та здобутків іншими фахів-

цями» і «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії» не мали достовірних кореляційних зв'язків с показниками САТ.

Таблиця 1

**Кореляційні зв'язки ознак зовнішньопрофесійного самоздійснення
зі шкалами Самоактуалізаційного тесту**

№	Шкала САТ	Ознаки зовнішньопрофесійного самоздійснення				
		А	Б	В	Г	Д
1	Компетентність в часі	,269	,472**	,192	,201	,213
2	Підтримка	,341*	,506**	,173	,162	,300
3	Ціннісні орієнтації	,383*	,353*	,243	,154	,266
4	Гнучкість поведінки	,189	,289	,109	,013	,007
5	Сензитивність до себе	,000	,240	-,001	,101	,251
6	Спонтанність	,204	,366*	,156	,270	,301
7	Самоповага	,354*	,492**	,176	,212	,444**
8	Самоприйняття	,330*	,488**	,279	,202	,275
9	Поглядів на природу людини	,194	,144	-,062	-,101	,012
10	Синергії	,141	,217	,166	-,018	,045
11	Прийняття агресії	,286	,330*	,292	,185	,216
12	Контактність	,320*	,377*	,143	,079	,240
13	Пізнавальні потреби	,227	,267	,261	,287	,219
14	Креативність	,007	,117	,033	,129	,161

Примітки: 1) ознаки зовнішньопрофесійного самоздійснення: А – «досягнення поставлених професійних цілей»; Б – «визнання досягнень фахівця професійним співтовариством»; В – «використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями»; Г – «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії»; Д - «вияв високого рівня творчості у професійній діяльності».

2) * – кореляція достовірна на рівні $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Також нами досліджувались кореляційні зв'язки між шкалами Самоактуалізаційного тесту і ознаками внутрішньопрофесійного самоздійснення, такі як «потреба у професійному вдосконаленні», «наявність проекту власного професійного розвитку», «переважаюче задоволення власними професійними досягненнями», «постійна постановка нових професійних цілей», «формування власного «життєво-професійного простору»». Так, серед ознак внутрішньопрофесійного самоздійснення, найбільш вагомою виявилось «формування власного життєво-професійного простору», котре напряду корелює з «підтримкою», «спонтанністю» і «прийняттям агресії» з достовірністю $p \leq 0,01$, а також з «компетентністю у часі», «формуванням ціннісних орієнтацій», «самоповагою», «самоприйняттям» і «пізнавальними потребами», з достовірністю $p \leq 0,05$ (таблиця 2).

**Кореляційні зв'язки ознак внутрішньо професійного самоздійснення
зі шкалами Самоактуалізаційного тесту**

№	Шкала САТ	Ознаки внутрішньо професійного самоздійснення				
		А	Б	В	Г	Д
1	Компетентність в часі	,214	,295	,238	-,055	,327*
2	Підтримка	,197	,197	,349*	-,160	,460**
3	Ціннісні орієнтації	,333*	,151	,485**	,043	,316*
4	Гнучкість поведінки	-,022	,196	,125	-,297	,238
5	Сензитивність до себе	-,008	,038	,274	-,116	,289
6	Спонтанність	,132	,133	,276	-,002	,504**
7	Самоповага	,150	,314	,478**	-,008	,384*
8	Самоприйняття	,245	,265	,237	-,175	,366*
9	Погляд на природу людини	,185	-,062	,111	,107	-,068
10	Синергії	,337*	,114	-,082	,014	,004
11	Прийняття агресії	,167	,179	,395*	-,109	,438**
12	Контактність	,113	,189	,287	-,029	,298
13	Пізнавальні потреби	,259	,162	,295	,110	,347*
14	Креативність	-,013	,061	,085	,012	,151

Примітки: 1) ознаки внутрішньо професійного самоздійснення: А – «потреба у професійному вдосконаленні»; Б – «наявність проекту власного професійного розвитку»; В – «переважаюче задоволення власними професійними досягненнями»; Г – «постійна постановка нових професійних цілей»; Д – «формування власного «життєво-професійного простору».

2) * – кореляція достовірна на рівні $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

На другому місті, по кількості кореляційних зв'язків, знаходиться «переважаюче задоволення власними професійними досягненнями», котре напряму корелює з «підтримкою» і «прийняттям агресії», з достовірністю $p \leq 0,05$, а також «формуванням ціннісних орієнтацій» і «самоповагою» з достовірністю $p \leq 0,01$. «Потреба у професійному вдосконаленні», корелює з показниками «ціннісні орієнтації» і «синергія» з достовірністю $p \leq 0,05$. Такі ознаки внутрішньо професійного самоздійснення як «наявність проекту власного професійного розвитку» і «постійна постановка нових професійних цілей» не показали достовірних кореляційних зв'язків з показниками шкали САТ.

Визначено кореляційні зв'язки показників професійного самоздійснення з показниками професійної самоефективності, за Шкалою самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема.

Самоефективність напряму позитивно корелює зо всіма 13 показниками самоздійснення, представленими у таблиці 3, з високим ступенем достовірності – $p \leq 0,01$.

Кореляційні зв'язки показників професійного самоздійснення описується показниками професійної самоєфективності та мотивації

№	Показники самоздійснення	Самоефективність	Мотивація		
			внутрішня	зовнішня позитивна	зовнішня негативна
1	Загальний рівень професійного самоздійснення фахівця	,721**	,463**	,340*	,273
2	Рівень внутрішньо професійного самоздійснення	,651**	,401*	,412**	,276
3	Рівень повнішньо професійного самоздійснення	,758**	,470**	,299	,287
4	Потреба у професійному вдосконаленні	,323*	,149	,213	,163
5	Наявність проекту власного професійного розвитку	,503**	,366*	,312	,086
6	Переважаюче задоволення власними професійними досягненнями	,491**	,220	,145	,056
7	Постійна постановка нових професійних цілей	,425**	,200	,289	,413**
8	Формування власного "життєво-професійного простору"	,659**	,406*	,430**	,341*
9	Досягнення поставлених професійних цілей	,736**	,178	,252	,238
10	Визнання досягнень фахівця професійним співтовариством	,527**	,379*	,216	-,004
11	Використання проф. досвіду та здобутків іншими фахівцями	,497**	,534**	,167	,314
12	Розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії	,486**	,323*	,186	,199
13	Вияв високого рівня творчості у професійній діяльності	,661**	,288	,473**	,307

Примітки: * – кореляція достовірна на рівні $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

Нами досліджувалось 3 види мотивації: внутрішня, зовнішня позитивна і зовнішня негативна. Мотивація професійної діяльності визначалась нами за методикою К. Замфір у модифікації А. Реана.

Усі види мотивації тією чи іншою мірою корелюють з показниками самоздійснення, представленими у таблиці 3. Зокрема, внутрішня мотивація корелює з 8 показниками самоздійснення, найбільш показовими з яких є «загальний

рівень професійного самоздійснення фахівця», «рівень зовнішньо-професійного самоздійснення», «використання професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями» – достовірність на рівні $p \leq 0,01$. Кореляція з показниками «рівень внутрішньо-професійного самоздійснення», «наявність проекту власного професійного розвитку», «формування власного «життєво-професійного простору»», «визнання досягнень фахівця професійним співтовариством», «розкриття особистісного потенціалу і здібностей у професії» виявлена на рівні $p \leq 0,05$.

Зовнішня позитивна мотивація напряму корелює з такими показниками як «рівень внутрішньо-професійного самоздійснення», «формування власного «життєво-професійного простору»», «вияв високого рівня творчості у професійній діяльності», з достовірністю $p \leq 0,01$, а також із «загальним рівнем професійного самоздійснення фахівця» з достовірністю $p \leq 0,05$.

Зовнішня негативна мотивація корелює з показниками «постійна постановка нових професійних цілей» ($p \leq 0,01$) і «формування власного «життєво-професійного простору»» ($p \leq 0,05$).

Висновки. Аналізуючи результати тестування вчителів, можна сказати, що основними характеристиками поняття самоздійснення є внутрішньо-професійна складова, котра описується такими показниками як задоволення від самого процесу діяльності та результатами роботи, а також можливістю найбільш повної самореалізації саме у цій діяльності. Однак, нами визначено, що більша частина педагогів вважають стимулюючими чинниками такі зовнішньо-професійні фактори, як «грошовий заробіток», «прагнення просування по службі», «прагнення уникати критики і можливих покарань». У даному випадку це свідчить про переважаючий вплив ситуативних факторів. Інакше кажучи, педагоги у більшості своїй вмотивовані отриманням матеріальних благ і бажанням уникати критики з боку суспільства, а не безпосередньо прагненням реалізувати свій внутрішній потенціал, що у корні суперечить процесу самоздійснення. Тому що, в першу чергу, самоздійснення починається з визначення істинних цілей і цінностей життя і саморозвитку, котре відбувається і суб'єктивно сприймається особистістю як процес самовдосконалення. А результатом цього стає самореалізація вчителя не просто, як професіонала, а як індивідуальності в усій її багатогранності.

Практичні аспекти. Самоздійснення педагога в професійній діяльності здійснюється в процесі самоорганізації, котра характеризується змінами в потенціалі саморозвитку – переходом потенційного «Я» в актуальне «Я» і вихід на рівень особистісно-професійного саморозвитку. Складові потенціалу саморозвитку педагога можуть знаходитись на різних рівнях у зв'язку з впливом різних обставин, таких як соціальні, економічні, особистісні. Для актуалізації інтересу до професійного самоздійснення вчителя, необхідно виявити і стимулювати внутрішні протиріччя саморозвитку рефлексії, котра пов'язана з осмисленням сутності професійного самоздійснення. Певною мірою це явище можна окреслити як специфічну пізнавально-творчу діяльність, метою якої є повне розгортання особистісних і професійних якостей, досягнення оптимального співвід-

ношення продуктивності життєдіяльності і енерговитрат. Самоздійснення також можна розглядати, як результат самовдосконалення, при якій настає самореалізація, трансляція своєї індивідуальності через результати праці і зміни у собі самому. Так у роботах Леонтьєва О.Л, наприклад, показано, що у основі формування мотивів до особистісно-професійної реалізації лежить прагнення продовжувати своє буття як особистості в інших людях, транслуючи свою індивідуальність через професійний досвід, через утворення змін в інших людях, або створення учбово-методичних матеріалів [3]. Таким чином, особистісно-професійний саморозвиток призводить до самореалізації, а вона, у свою чергу, до самоздійснення. Інакше кажучи, розвиток самосвідомості особистості призводить до актуалізації потреб у самоздійсненні. При цьому особистість вчителя стає суб'єктом особистісно-професійного саморозвитку. Нею усвідомлюється особистий саморозвиток, як процес самовдосконалення, результатом якого виступає самореалізація вчителя як професіонала і як індивідуальності з її багатогранністю і унікальністю.

Інтегральним показником, внутрішнім двигуном і водночас особистісною якістю, котра забезпечує ефективність особистісно-професійного саморозвитку вчителя, згідно роботам Анисімова О.С, є культура саморозвитку. Культура саморозвитку вчителя, розглядається як особистісне новоутворення, котре забезпечує педагогу «прискорення якісного росту, закріплення нових досягнень в цьому рості й підготовка до нового зростання» [1].

При створенні моделі саморозвитку вчителя постає необхідність розглядати додатковий психологічний механізм, котрий забезпечує успішність функціонування механізму культури саморозвитку – механізм рефлексії. Сутність механізму рефлексії полягає у запуску і здійсненні процесів осмислення і переосмислення особистісного сенсу життя, його змісту і професійної діяльності в тому числі. На думка Деркача А.А [2], саме механізм рефлексії забезпечує своєчасне корегування і дієвість функцій механізму культури саморозвитку вчителя.

Отже, якщо уявити собі складові, котрі спрямовують саморозвиток педагога до кінцевої мети – самоздійснення, вони виглядатимуть таким чином:

- усвідомлення наявності цілі у сфері саморозвитку;
- усвідомлення в ситуаціях діяльності і взаємодії можливості для особистісно-професійного саморозвитку і співвідношення цих можливостей зі своїми планами саморозвитку;
- чітке усвідомлення своїх ресурсів, об'єктивних і суб'єктивних перешкод;
- осмислення і вироблення оптимальних планів і програм саморозвитку;
- на основі аутодіагностики оцінювання вірогідності і значимості результатів особистісно-професійного саморозвитку.
- Таким чином, організація цілеспрямованої психо-конструктивної діяльності забезпечує дієвість вище зазначених механізмів, дозволяючи створити умови для особистісно-професійного саморозвитку, становлення і самоздійснення.

Список використаних джерел

1. Анисимов С. Ф. Единство теоретико-познавательного, социологического и ценностного способов рассмотрения явлений морали // Моральные ценности и личность / Под. ред. А. И. Титаренко, Б. О. Николаичева. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С.4-12.
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. М. – Воронеж. – 2004. – С. 255.
3. Леонтьев А.Л. Избранные психологические произведения. – М.: «Педагогика», 1983. – 320 с.
4. Прес-служба МОН України. Колегія МОН: працюємо над завершенням реформування освітньої системи України. – Педагогічна газета, Київ: “Педагогічна преса”. – Липень-серпень, 2015. – С. 1.
5. Савченко Т.Л. Професійне самоздійснення вчителів середніх загальноосвітніх закладів. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – Випуск 14. – К.: “ДП Інформ.-аналіт. агентство”, 2014. – С. 251-257.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Anisimov S. F. Edinstvo teoretiko-poznavatel'nogo, sotsiologicheskogo i tsennostnogo sposobov ras-smotreniya yavleniy morali // Moralnyie tsennosti i lichnost / Pod. red. A. I. Titarenko, B. O. Niko-laicheva. - M.: Izd-vo MGU, 1994. - S.4-12.
2. Derkach A.A. Akmeologicheskie osnovyi razvitiya professionala. M. – Voronezh.- 2004.- S. 255.
3. Leontev A.L. Izbrannyye psihologicheskie proizvedeniya. – M.: «Pedagogika», 1983. – 320 s.
4. Pres-sluzhba MON UkraYini. KolegIya MON: pratsyuemo nad zavershennyam reformuvannya osvItnoYi sistemi UkraYini. – PedagogIchna gazeta, KiYiv: “PedagogIchna presa”. – Lipen-serpen, 2015. – Sto. 1.
5. Savchenko T.L. ProfesIyne samozdIysnennya vchitelIv serednIh zagalnoosvIt-nIh zakladIv. AktualnI problemi psihologIYi: ZbIrnik naukovih prats Institutu psihologIYi ImenI G.S. Kostyuka NAPN UkraYini. Tom V: PsihofIzIologIya. PsihologIya pratsI. Eksperimentalna psihologIya. – Vipusk 14. – K.: “DP In-form.-anallt. agentstvo”, 2014. – S. 251-257.

Savchenko T.L. Psychophysiological features of professional self-fulfilment of schools' teachers. The article describes the main aspects of professional self-realization of teachers of general secondary schools. We summarize the results of experimental studies that demonstrate the features of professional self-realization of teachers of different ages and skill levels. The study identifies indicators of professional self-realization, including vneshneprofessionalnyh and intraprofessional components of motivation of professional activity as well as the level of self-efficacy.

Keywords: professional self-realization, professional work of teachers, vneshneprofessionalny level intraprofessional level of motivation of professional activity, self-efficacy.